

**مبانی کمیته اخلاقی
حمایت از حیوانات
مورد استفاده در امور علمی**

Principles of The Ethical Committee
for the Protection of Animals
Used for Scientific Purposes

ضمیمه الف

**پیشنهاداتی مبنی بر نحوه
تشکیل و ادامه کار کمیته
اخلاقی حمایت از حقوق
حیوانات مورد استفاده
در امور علمی در ایران**

ضمیمه الف از
مبانی کمیته اخلاقی حمایت از حیوانات
مورد استفاده در امور علمی

پیشنهاداتی مبنی بر نحوه
تشکیل و ادامه کار کمیته
اخلاقی حمایت از حقوق
حیوانات مورد استفاده
در امور علمی در ایران

دکتر سیاوش احمدی نوربخش
رزیدنت جراحی دامپزشکی
s.noorb@gmail.com

طراحی گرافیک: آرش مدرس

فهرست

۴ مقدمه
۴ ● ساختار پیشنهادی اول (شکل متمرکز)
۵ ○ معایب
۵ ○ مزایا
۵ ● ساختار پیشنهادی دوم (شکل غیر متمرکز)
۶ ○ مزایا
۶ ○ معایب
۷ ● ساختار پیشنهادی سوم (شکل نیمه متمرکز)
۸ ○ مزایا
۸ ○ معایب
۸ ● اجرا
۹ ● نظارت بر اجرا
۹ ● آینده کمیته اخلاقی
۱۰ ● موارد پیشنهادی جهت تکمیل عملکرد کمیته اخلاقی
۱۱ ● منبع

پیشنهاداتی مبنی بر نحوه تشکیل و ادامه کار کمیته اخلاقی حمایت از حقوق حیوانات مورد استفاده در امور علمی در ایران

مقدمه

با توجه به بررسی‌های بعمل آمده در کمیته‌های اخلاقی کشورهای مختلف و بررسی قوانین اتحادیه اروپا و نظام نامه‌های برخی کشورها، به منظور تأسیس کمیته اخلاقی حمایت از حقوق حیوانات مورد استفاده در امور علمی در ایران، ابتدا لازم است یک «هیأت مؤسس موقت» به انضمام یک نفر آشنا به مسائل حقوقی و یک نفر کارشناس مدیریت اداری (جهت کمک به تنظیم صحیح چارت سازمانی) تشکیل شده و در آن راجع به آئین نامه اولیه تشکیل کمیته تصمیم‌گیری شود. در این آئین نامه می‌بایست در مورد مسائل زیر تصمیمات لازم اتخاذ گردد:

- چارت سازمانی کمیته و حدود و اختیارات اعضا
 - نحوه تعیین رئیس و اعضای شورای مرکزی کمیته اخلاقی، طول دوره فعالیت هر یک، نحوه تعیین رؤسا و اعضای بعدی
 - تنظیم «نظام نامه حقوقی حمایت از حیوانات مورد استفاده در امور علمی در ایران»
 - تعیین خط مشی‌های آتی کمیته
 - تعیین ساختار کمیته (با عنایت به پیشنهادات ذکر شده در این ضمیمه)
- بر اساس مطالعات انجام گرفته، سه نوع ساختار کلی را می‌توان برای کمیته اخلاقی حمایت از حقوق حیوانات مورد استفاده در امور علمی در ایران پیشنهاد نمود:

ساختار پیشنهادی اول (شکل متمرکز):

در این شکل، کمیته اخلاقی به صورت یکتا در سطح ایران عمل نموده و با استفاده از تیم مرکزی خود (که می‌تواند شامل محققینی از سراسر کشور باشد) کلیه فرمهای مربوط به درخواست مجوز جهت طرحهای تحقیقاتی^۱ را از تمامی دانشگاهها و مؤسسات پژوهشی درخواست کننده، دریافت نموده و رأساً مورد ارزیابی قرار می‌دهد. با توجه به نیاز اکثر محققین در تصویب هرچه سریع‌تر طرحهای تحقیقاتی آنها (اعم از پایان نامه‌های دانشجویی، یا طرح پژوهشی و...) از همان ابتدای کار کمیته، لزوم سرعت عمل در این شکل از کمیته امری بسیار ضروری بوده و باید مد نظر قرار گیرد. تحقق این مسأله با برنامه ریزی و مدیریت صحیح امکان پذیر خواهد بود.

۱. در فرمهای مذکور، اطلاعاتی راجع به طرح مورد نظر، حیوانات مورد استفاده، روش کار و بسیاری موارد دیگر که جهت تصمیم‌گیری در مورد صحت و سقم اخلاقی موضوع لازم است، توسط محقق به کمیته اخلاقی اظهار می‌شود.

معایب:

گسترده‌گی حوزه فعالیت کمیته پس از چندی دو حالت را پدید می‌آورد:

- ۱- لزوم تشکیل یک ساختار گسترده و حجیم که در شکل متمرکز عمل نموده و قادر به پاسخگویی سریع به تمام درخواست‌های رسیده، باشد. چنین ساختاری مسلماً به تعداد زیادی نیروی انسانی و تجهیزات نیازمند خواهد بود که این مسئله، خود بار مالی بر هسته مرکزی و کمیته متبوع آن وارد می‌آورد.
- ۲- در صورت عدم برآوردن نیازهای بند قبلی (مثلاً به دلایل مالی)، احتمالاً پس از چندی کمیته اخلاقی به دلیل عدم توان پاسخگویی سریع و صحیح به درخواست‌های رسیده، دچار استیصال از انجام امور محوله شده و از سویی پذیرش خود را در بین مؤسسات و افراد، از دست خواهد داد و نهایتاً این امر ممکن است به حذف کمیته یا شکل‌گیری کمیته‌های اخلاقی موازی در سایر گروه‌ها منجر شود.

مزایا:

- ۱- امکان کنترل دقیق بر محتویات کارهای تحقیقاتی
- ۲- فاصله بین وضع قوانین جدید یا تغییر قوانین قبلی و به اجرا درآوردن آنها، در حداقل ممکن خواهد بود.
- ۳- احتمال برداشت‌های غلط از قوانین وضع شده، به حداقل می‌رسد.
- ۴- بروز سوء استفاده‌های احتمالی در حداقل خود خواهد بود.

ساختار پیشنهادی دوم (شکل غیر متمرکز):

در این ساختار، کمیته اخلاقی واجد دو سطح خواهد بود:

الف- در سطح بالاتر، شورای مرکزی کمیته اخلاقی در هسته اولیه مرکزی قرار داشته که با برقراری جلسات منظم، مقدمتاً وظیفه تهیه «نظام نامه حقوقی حمایت از حیوانات مورد استفاده در کارهای علمی در ایران» را بر عهده خواهد گرفت و سپس در طول زمان‌های آتی به وضع قوانین جدید، بازنگری قوانین پیشین، بررسی کیفیت اجرای قوانین، بررسی کاستی‌ها و قصور صورت گرفته در اجرای قوانین و اظهار عکس‌العمل مناسب در برابر خروج از خط مشی‌های تعیین شده توسط کمیته خواهد پرداخت. شورای مرکزی، نمایندگانی را در مراکز آموزشی یا پژوهشی مختلف کشور تعیین نموده که در سطح دوم فعالیت می‌نمایند. محققین، فرمهای درخواست مجوز اخلاقی خود را به شورای مرکزی ارسال نموده، فرمها در دبیرخانه شورا جهت پیشگیری از سوء استفاده‌های احتمالی، با حذف مشخصات افراد و مؤسسات تابعه، به صورت تصادفی به ترجیحاً سه کمیته از کمیته‌های

اخلاقی مؤسسات کشور جهت ارزیابی و ارائه نظر، ارسال می‌شود. کمیته‌های اخلاقی مذکور لازم است در اسرع وقت (زمان دقیق می‌بایست در نظام نامه تعیین گردد)، به استعلام شورای مرکزی پاسخ گویند (چنانچه آنها در مهلت مقرر اقدام به پاسخگویی ننمایند، می‌توان با تمهیداتی مثلاً نظیر تعلیق در کار آن کمیته یا عدم پذیرش موقت یا دائم فرمهای درخواست مجوز اخلاقی از محققین مؤسسه مربوطه، به برقراری نظم در عملکرد شورای مرکزی کمک نمود؛ تصمیم‌گیری درباره این موارد بر عهده شورای مرکزی خواهد بود).

ب- در سطح دوم، کمیته‌های اخلاقی مؤسسات آموزشی یا پژوهشی (Institutional Committees) قرار داشته که وظیفه آنها بررسی فرمهای درخواست مجوز اخلاقی واصله (از جانب شورای مرکزی) بر طبق قوانین نظام نامه شورای مرکزی و بخشنامه‌های آتی آن شورا می‌باشد. آنها پس از بررسی این فرمها، دلایل رد یا قبول خود را به شورای مرکزی اعلام نموده و این شورا نتیجه را بدون ذکر نام داوران یا کمیته‌های اخلاقی داور، به محقق اعلام می‌نماید. در مواردیکه کمیته‌های اخلاقی مذکور دچار شک و تردید شوند، تصمیم‌گیری بر عهده شورای مرکزی خواهد بود.

مزایا:

- ۱- در حالت غیر متمرکز، فشار کار بین کمیته‌های اخلاقی زیرمجموعه تقسیم شده و از تمامی پتانسیل‌های علمی کشور در جهت پیشبرد اهداف اخلاقی در تحقیقات استفاده می‌شود. این موضوع از سویی موجب بهبود و تسریع عملکرد کمیته در ارزیابی طرحهای تحقیقاتی شده و از سوی دیگر طیف وسیعی از محققین کشور در این امر به کار گرفته می‌شوند.
- ۲- در این حالت، اهداف و مقاصد کمیته اخلاقی به نحو بهتری در بین عموم محققین مورد شناسایی قرار می‌گیرد.
- ۳- امکان تساهل و اهمال احتمالی در اجرای قوانین نظام نامه (مثلاً به دلیل روابط داوران و محققین آشنا با یکدیگر) از بین می‌رود.

معایب:

- ۱- متأسفانه در این روش میزان کنترل شورای مرکزی بر محتویات کارهای تحقیقاتی نسبت به روش متمرکز کاهش خواهد یافت، چرا که به طور معمول فرمهای درخواست مجوز اخلاقی دریافتی در شورای مرکزی بررسی نشده (مگر در مورد طرحهای دچار شک و شبهه) بلکه در روال عادی به کمیته‌های اخلاقی مؤسسات سپرده می‌شوند.
- ۲- فاصله بین وضع قوانین جدید یا تغییر قوانین قبلی تا به اجرا درآوردن آنها، نسبت به حالت متمرکز، افزایش می‌یابد. شاید دلیل این امر دور بودن مراکز و زمان بر بودن مراحل انتشار بخشنامه‌ها و به کارگیری آنها توسط داوران کمیته‌های اخلاقی مؤسسات باشد.

۳- احتمال برداشت‌های غلط از قوانین وضع شده، وجود دارد. دلیل این امر واضح است، همانطور که گاهی در مورد یک قانون حقوقی نیز بروز این رویداد دور از انتظار نیست. اینجاست که شورای مرکزی نقش حیاتی بر عهده داشته و با بررسی خلاصه نتیجه استعلام واصله از کمیته اخلاقی مؤسسه، می‌تواند به بروز مشکل در برداشت از نظام نامه پی‌ببرد. همچنین باید پیشاپیش تمهیداتی جهت بررسی اعتراضات وارده به نتیجه ارزیابی کمیته اخلاقی نیز در نظام نامه پیش‌بینی شود.

۴- به دلیل پراکنده شدن اطلاعات مربوط به طرح‌های تحقیقاتی، احتمال بروز سوءاستفاده‌های احتمالی بیشتر خواهد شد. برای رفع این معضل باید قوانین مربوط به اسناد محرمانه را در مورد فرم‌های درخواست مجوز اخلاقی اعمال نموده و این فرم‌ها به گونه‌ای باشد که سوء استفاده‌های مذکور را به حداقل برساند.

با توجه به اینکه، احتمالاً بسیاری از محققین مایل به انتشار جزئیات طرح‌های تحقیقاتی خود (لااقل بیرون از مؤسسه خودشان) نبوده و همچنین افشا شدن جزئیات کامل یک طرح نیز ممکن است مشکلات زیادی را ایجاد نماید، نوع دیگری از ساختار کمیته اخلاقی پیشنهاد می‌شود که شاید بتوان آن را «نیمه متمرکز» نامید:

ساختار پیشنهادی سوم (شکل نیمه متمرکز):

در ساختار پیشنهادی مذکور نیز وجود دو سطح برای کمیته اخلاقی پیشنهاد می‌شود: شورای مرکزی و کمیته اخلاقی موجود در محل مؤسسه. لیکن دو نوع فرم ارائه مشخصات طرح تحقیقاتی، وجود دارد. فرم مربوط به کمیته اخلاقی موجود در مؤسسه، کامل بوده و می‌بایست حاوی کلیه اطلاعات مربوط به مواد و روش کار و نیز اطلاعات مربوط به حیوانات مورد استفاده باشد. در مقابل فرم مورد استفاده برای داوران شورای مرکزی کمیته (که می‌توانند از مؤسسات مختلف کشور یا گروهی از اعضای مشخص در این شورا باشند)، به جزئیات طرح نپرداخته بلکه حسب قوانین نظام نامه، صرفاً به نقاط کلیدی کار نظر می‌افکنند. به عنوان مثالی ساده این فرم می‌تواند حاوی سؤالاتی به شکل زیر باشد:

- آیا روند مذکور باعث ایجاد درد می‌شود؟

- آیا برای رفع درد از دارو یا روش درمانی دیگری بهره‌گیری می‌شود؟ (در صورت استفاده ذکر نوع دارو یا روش و میزان آن)

- آیا روش مذکور نیاز به نگهداری حیوان به صورت انفرادی دارد؟

- ...

حتی در حالت دیگر می‌توان سؤالات مذکور را به صورت فلوجارت تهیه نموده و به فرآیند بررسی طرحها سرعت بخشید.

در این ساختار، داوران شورای مرکزی صرفاً به نقاط اخلاقی بحرانی و کلیدی نظر داشته و با جزئیات طرح سر و کار ندارند. در این حالت بررسی جزئیات طرح نیابتاً به کمیته اخلاقی موجود در محل مؤسسه سپرده می‌شود. لازم به ذکر است که در نظام نامه کمیته اخلاقی می‌بایست تمهیدات و قوانین لازم جهت موارد تناقض آرای کمیته اخلاقی مؤسسه با شورای مرکزی مشخص شوند. همچنین می‌توان در نظام نامه مواردی را مشخص کرد که حسب آنها، محقق جهت کسب مجوز از شورای مرکزی کمیته اخلاقی، ضرورتاً باید نسبت به ارائه جزئیات کامل طرح به این شورا، اقدام نماید (به عنوان مثال آزمایشات با میزان آسیب بالا یا بسیار تهاجمی).

مزایا:

- ۱- جلوگیری از پخش شدن وسیع اطلاعات مربوط به طرحها.
- ۲- پیشگیری از سوء استفاده‌های احتمالی مذکور در حالت غیر متمرکز (بند چهارم از قسمت «معایب»)
و جلب اعتماد بیشتر محققین.

معایب:

- ۱- بار کاری بیشتر برای شورای مرکزی (نسبت به حالت غیرمتمرکز)
- ۲- احتمال عدم اجرای صحیح قوانین نظام نامه در سطح مؤسسات، که البته این امر با اعمال دقت در بررسی‌های شورای مرکزی و داوران آن شورا به حداقل می‌رسد.
- ۳- فاصله بین وضع قوانین جدید یا تغییر قوانین قبلی تا به اجرا درآوردن آنها، مشابه حالت غیرمتمرکز است.
- ۴- احتمال برداشتهای غلط از قوانین وضع شده، مشابه حالت غیرمتمرکز است.
- ۵- عدم امکان کنترل دقیق بر جزئیات طرحهای تحقیقاتی از جانب شورای مرکزی

اجرا

از آنجا که اجرای هر قانون به ضمانت اجرایی نیاز داشته و در غیر اینصورت بعد از چندی نه تنها به فراموشی سپرده می‌شود، بلکه اعتبار خود را نیز از دست می‌دهد، به عنوان اهرم قدرت کمیته اخلاقی و در حقیقت ادامه کار کمیته، می‌توان پس از وضع قوانین و آغاز به کار، موارد زیر را در نظر داشت:

- ۱- در خواست از برگزارکنندگان همایش‌های علمی داخلی (بوژه همایش‌های مربوط به جراحی) مبنی بر پذیرش مقالات تحقیقاتی رسیده به آنها به شرط دارا بودن مجوز از کمیته اخلاقی. در اوایل ظهور می‌توان فقط طرحهایی را که از تاریخ خاصی به بعد انجام شده‌اند مشمول این قانون نمود و بعد از گذشت مدتی، تمامی طرحها مشمول این قانون شوند.
- ۲- ابلاغ به مجلات داخلی مبنی بر حضور کمیته اخلاقی، تا مجلات مربوطه در چاپ مقالات، معیاری برای اطمینان از اخلاقی بودن تحقیق انجام شده داشته باشند و سپس، بر حسب آیین نامه خود، در مورد چاپ یا عدم چاپ مقالات رسیده تصمیم‌گیری نمایند.
- ۳- در آینده‌ای نه چندان دور، شاید بتوان امید داشت که ضمن توافق با ارگانهای اجرایی دولتی، پرداخت هزینه تحقیق به طرح پژوهشی یا پایان نامه تحصیلی، منوط به کسب مجوز از کمیته اخلاقی شود.

نظارت بر اجرا

برای اطمینان از صحت اجرای قوانین، شورای مرکزی ممکن است بازرسانی را جهت بررسی سرزده از محل انجام تحقیق (که ممکن است حسب میزان تهاجمی بودن تحقیق مذکور یا صرفاً به شکل تصادفی، انتخاب شده باشند)، مأمور نماید. این بازرسان با داشتن حکم از شورای مرکزی، به صورت آشکار یا نهانی از نحوه انجام امور تحقیقاتی (که از طرف کمیته اخلاقی حمایت از حقوق حیوانات مورد استفاده در امور علمی در ایران، دارای مجوز می‌باشند)، تحقیق بعمل آورده و نتیجه را به شورای مرکزی اعلام می‌نمایند.

آینده کمیته اخلاقی

پس از چندی با اثبات علنی قابلیت‌های کمیته و توجیه لزوم حتمی و صد در صد وجود کمیته اخلاقی در کشورمان (نظیر تمام کشورهای دارای انگیزه تحقیقات و نوآوری در جهان) خطاب به مراجع ذیصلاح دولتی، شاید بتوان بخش حتی بسیار کوچکی از بودجه تحقیقاتی تخصیص داده شده به هر یک از طرحها را به عنوان هزینه بررسی طرح، به منظور انجام امور داخلی کمیته اخلاقی دریافت نمود. نتیجتاً با توجه به وضعیت اولیه تشکیل کمیته اخلاقی، پیشنهاد می‌شود که در ابتدای تأسیس، کمیته به شکل متمرکز آغاز به کار نماید. در همین زمان بهتر است طی جلسه‌ای، موعد تغییر وضعیت به حالت غیرمتمرکز یا نیمه متمرکز توسط اعضای اصلی و هیأت مدیره، تعیین شود. بنابراین، در موعد مقرر، با برگزاری جلسه‌ای مجدد و با نظر به حفظ تمامیت تصمیم‌گیری‌های آتی در شورای مرکزی و با توجه به وضعیت کمیته در آن زمان، در صورت صلاحدید شورا، کمیته از شکل متمرکز به غیرمتمرکز یا نیمه متمرکز تغییر می‌یابد. به نظر می‌رسد که در این حالت بتوان به بقا و عملکرد صحیح کمیته در جهت

رسیدن به اهداف والای آن، امیدوار بود.

با وجود تمام معایب ذکر شده در مورد کمیته‌های اخلاقی غیرمتمرکز، به نظر می‌رسد که در صورت رفع مشکل افشا شدن اطلاعات طرح‌های تحقیقاتی (بواسطه نوع ساختار کاری غیر متمرکز کمیته)، کمیته اخلاقی غیرمتمرکز از نظر صحت در اجرای قوانین نظام نامه، نسبت به دو نوع دیگر کمیته‌های اخلاقی، ارجحیت داشته باشد. در غیر اینصورت، کمیته اخلاقی نیمه متمرکز گزینه بعدی می‌باشد. تصمیم‌گیری در مورد نوع کمیته مطابق نظر شورای مرکزی خواهد بود.

موارد پیشنهادی جهت تکمیل عملکرد کمیته اخلاقی

پس از تصویب کلیات کمیته اخلاقی (اعم از: ساختار کلی کمیته، ساختار تشکیلاتی شورای مرکزی و کمیته‌های اخلاقی مؤسسات و ثبت رسمی این کمیته) در فاز بعدی، موارد زیر می‌بایست مد نظر قرار گیرند:

- ۱- تهیه و توزیع فرم‌های ویژه کمیته در بین محققین
- فرم تکمیل اطلاعات جهت درخواست صدور گواهی تأیید اخلاقی
- فرم ارزیابی سالانه تحقیقات و امور انجام شده بر روی حیوانات (جهت آمار گیری‌های کمیته و ارائه نتایج در پایان سال در نشریه انجمن)
- فرم اعلام پایان پروژه جهت اطلاع به کمیته و بررسی‌های آماری گوناگون بعدی
- فرم‌های ویژه جهت حمل و نقل و امور قرنطینه حیوانات آزمایشگاهی جهت حمل هوایی، زمینی و دریایی در داخل کشور
- ۲- طراحی سایت اینترنتی جهت ارائه فرم‌ها، دستورالعمل‌ها و برقراری آسان‌تر ارتباط با محققین و مردم
- ۳- امکان ایجاد بانک مرکزی تحقیقات علوم بالینی دامپزشکی ایران جهت جلوگیری از انجام تحقیقات تکراری در سطح ملی
- ۴- تصویب یک واحد یا سرفصل درسی (جهت دوره دکتری عمومی یا تخصصی) مبنی بر مسائل اخلاقی پایه و عمومی و ضوابط کاری حاکم بر استفاده آزمایشگاهی (یا کار بالینی) با حیوانات
- ۵- می‌توان مانند برخی کشورها، برچسب هولوگرامی برای محصولات مصرفی جامعه (به عنوان مثال داروهای جدید) که با مجوز کمیته اخلاقی تهیه شده‌اند، فراهم نمود تا به این نحو، ضمن آشناسازی افکار عموم با کمیته اخلاقی، حمایت شرکت‌های داروسازی نیز از این کمیته جلب شود.
- ۶- با توجه به تمام کمیته‌های اخلاقی بررسی شده، می‌بایست یکی از اهداف کمیته، یافتن روش‌های جدید جایگزین استفاده از حیوانات در کارهای تحقیقاتی باشد. برای این منظور، ممکن است کمیته اخلاقی به برگزاری فراخوان‌های طرح‌های جایگزین با ارائه جوایز به برندگان یا تخصیص بودجه تحقیقاتی به پروپوزال‌های با منظور ذکر شده اقدام نماید.

همچنین، پس از آغاز کار کمیته، برگزاری کلاسهای آموزشی با ارائه گواهینامه معتبر تأیید شده از جانب کمیته اخلاقی هسته مرکزی کمیته اخلاقی، ضروری به نظر می‌رسد. بهتر است در اوائل ظهور کمیته، بررسی درخواست‌های صدور مجوز، بدون نیاز به داشتن گواهینامه (توسط فرد ارائه دهنده طرح) صورت گیرد، لیکن به مرور زمان داشتن گواهینامه معتبر از شورای مرکزی کمیته اخلاقی، به عنوان پیشنهاد بررسی فرمها تلقی شده تا به این شکل ضمن اطمینان از آگاهی کافی محققین نسبت به موارد اخلاقی مورد توجه نظام نامه، از میزان خلل‌های تکنیکی و اخلاقی در طرحهای پیشنهادی کاسته شده و بررسی طرحها با سرعت و سهولت بیشتری انجام پذیرد.

با توکل به ایزد متّان و امید به برقراری نظامی اصیل در حمایت از حقوق حیوانات مورد استفاده در پژوهشهای علمی...

منبع:

مطالب مورد بحث در پژوهش صورت گرفته پیرامون «مبانی کمیته اخلاقی حمایت از حیوانات مورد استفاده در امور علمی در ایران»؛ توسط دکتر سیاوش احمدی نوربخش.